



SOSIAALIHUOLLON ERITYISEN TUEN TARVE SA- TAKUNNASSA – SELVITYS, SUOSITUKSET JA TOIMENPIDESUUNNITELMA

KESÄKUU 2023

Kati Nordlund-Luoma, Satakunnan hyvinvointialueen professiotyö

Minka Leino-Holm, Sosiaalialan osaamiskeskus Pikassos

Niina Kuusinen, Sosiaalialan osaamiskeskus Pikassos



**Satakunnan
hyvinvointialue**



PIKASSOS

SISÄLLYSLUETTELO

1. Erityisen tuen tarve sosiaalihuollossa	3
1.1 Selvityksen tekijät ja taustat.....	3
1.2 Erityisen tuen tarve sosiaalihuoltolaissa	3
1.3 Erityisen tuen tarpeessa olevien huomioiminen sosiaalihuoltolaissa	4
1.4 Erityisen tuen tarpeen vaikutus asiakasprosessiin ja asiakkaan oikeuksiin	4
1.5 Erityisen tuen tarpeen tunnistaminen tai määrittäminen	6
2. Erityisen tuen tarve Satakunnassa	8
2.1 Koko vastaajakunta	8
2.2 läkkäiden palvelut.....	9
2.3 Lapsiperheiden palvelut.....	10
2.4 Lastensuojelu	12
2.5 Päihdehuolto.....	13
2.6 Työikäisten palvelut	14
2.7 Vammaispalvelut	16
2.8 Muut	17
2.9 Vastaajien esittämät toiveet ja tarpeet	19
3. Suosituksia ja toimenpidesuunnitelma selvityksen pohjalta	19
Lähteet.....	22

1. Erityisen tuen tarve sosiaalihuollossa

1.1 Selvityksen tekijät ja taustat

Käsissäsi tai ruudullasi oleva selvitys käsittelee sosiaalihuoltolain mukaisen erityisen tuen tarpeen määrittelemistä ja tunnistamista Satakunnassa, sekä satakuntalaisten sosiaalialan ammattilaisten näkemyksiä erityisen tuen tarpeen taustalla olevista tekijöistä. Lisäksi selvitys esittelee ammattilaisten aiheeseen liittyviä toiveita ja tarpeita. Tehdyn selvityksen pohjalta työryhmä on laatinut suosituksia ja toimenpidesuunnitelman aiheeseen liittyen.

Tämän raportin on tehneet yhteistyössä Satakunnan hyvinvointialueen professiotyö, Satakunnan Tulevaisuuden sote-keskus -hanke sekä Sosiaalialan osaamiskeskus Pikassos.

Selvitys on sisältänyt Satakunnan hyvinvointialueen työntekijöille suunnatun kyselyn koskien sosiaalihuoltolain mukaista erityisen tuen tarvetta, sen tunnistamista ja määrittelemistä sekä sen taustalla olevia tekijöitä. Kyselyä on välitetty ammattilaisille monikanavaisesti ja sen vastausaikana on ollut 3.4-16.4.2023. Vastauksia kertyi yhteensä 80 sosiaalialan ammattilaiselta. Vastausten analysoimisen on suorittanut Sosiaalialan osaamiskeskus Pikassos.

Vuosina 2021-2023 tehty, sote-uudistukseen liittynyt hanke- ja valmistelutyö teki näkyväksi sen, miten erilaisia toimintatapoja, käytäntöjä ja laintulkintoja eri puolilla maakuntaa sosiaalihuollossa on. Tämä on innoittanut monenlaisia kehittämistoimia eri saroilla. Yhdeksi kehittämiskohteeksi on selvästi muotoutunut sosiaalihuollon erityisen tuen tarpeen määrittelmä ja siihen liittyvät käytännöt. Kun lähdettiin pohtimaan, miten erityisen tuen tarpeen määrittelemistä voitaisiin maakunnassa yhtenäistää, todettiin että kehittämistyön pohjaksi tarvitaan ensin tietoa. Siitä syntyi tämä raportti.

1.2 Erityisen tuen tarve sosiaalihuoltolaissa

Sosiaalihuoltolaki 3 § säättää, että erityistä tukea tarvitsevalla henkilöllä ja asiakkaalla tarkoitetaan henkilöä, ”jolla on erityisiä vaikeuksia hakea ja saada tarvitsemiaan sosiaali- ja terveystalvuuja kognitiivisen tai psyykkisen vamman tai sairauden, päihteen ongelmakäytön, usean yhtäaikaisen tuen tarpeen tai muun vastaavan syyn vuoksi ja jonka tuen tarve ei liity korkeaan ikään siten kuin ikään-tyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveystalvuuista annetun lain (980/2012), jäljempänä vanhuspalvelulaki, 3 §:ssä säädetään.”

Lisäksi sama pykälä määrittelee, että erityistä tukea tarvitsevalla lapsella tarkoitetaan ”lasta, jonka kasvuolosuhteet vaarantavat tai eivät turvaa lapsen terveyttä tai kehitystä tai joka itse käyttäytymisellään vaarantaa terveyttään tai kehitystään tai joka on erityisen tuen tarpeessa 3 kohdassa mainituista syistä.”

Sosiaalihuoltolain soveltamisoppaassa kerrotaan, että erityisen tuen tarpeeseen liittyvillä säännöksillä on tarkoitus turvata se, että kaikkein vaikeimmassa asemassa olevat henkilöt saavat tarvitsemansa avun ja tuen. Oppaan mukaan säännökset on tarkoitettu sovellettaviksi tilanteissa, joissa henkilö ei itse kykene hakemaan tarvitsemaansa apua tai henkilön avun saaminen on vaarassa estyä sen vuoksi, ettei hän kykene riittävässä määrin vastaanottamaan tai antamaan avun saamiseksi tarvittavaa tietoa.” (SHL soveltamisopas, 2017, 26.)

1.3 Erityisen tuen tarpeessa olevien huomioiminen sosiaalihuoltolaissa

Erityisen tuen tarpeessa olevat henkilöt on sosiaalihuoltolaissa huomioitu erityisellä tavalla monessa kohdin, esimerkiksi:

- Sosiaalihuoltoa toteutettaessa on kiinnitettävä erityistä huomiota erityistä tukea tarvitsevien asiakkaiden edun toteutumiseen (SHL 4 §).
- Erityistä huomiota on kiinnitettävä lasten, nuorten sekä erityistä tukea tarvitsevien henkilöiden neuvontaan ja ohjaukseen (SHL 6 §).
- SHL 10 § Palvelujen kehittäminen kasvatuksen tukemiseksi -kohta säättää, että ”Lapsille, nuorille ja lapsiperheille tarkoitettuja palveluja annettaessa ja niitä kehitettäessä on huolehdittava siitä, että näiden palvelujen avulla tuetaan vanhempia, huoltajia ja muita lapsen hoidosta ja kasvatuksesta vastaavia henkilöitä lasten kasvatuksessa ja saadaan selville lasten, nuorten ja lapsiperheiden erityisen tuen tarve. Tarvittaessa on järjestettävä erityisen tuen tarpeessa olevia lapsia ja nuoria tukevaa toimintaa.”
- Erityistä huomiota on kiinnitettävä lasten ja nuorten sekä erityistä tukea tarvitsevien henkilöiden itsemääräämisoikeuden kunnioittamiseen (SHL 36 §).
- Koska erityistä tukea tarvitsevilla henkilöillä on vaikeuksia saada omia kokemuksiaan ja mielipiteitään kuulluksi, viranomaisilla on erityinen vastuu sekä asiakkaiden että omien tietojensa ja havaintojensa saattamisessa muiden tahojen tietoon (SHL Soveltamisopas, 2017, 36). Tästä säädetään SHL 8 § Erityistä tukea tarvitsevien henkilöiden hyvinvoinnin seuraaminen ja edistäminen -pykälässä.

1.4 Erityisen tuen tarpeen vaikutus asiakasprosessiin ja asiakkaan oikeuksiin

Erityisen tuen tarvitsijan statuksella voi olla myös merkittävä vaikutus asiakkaan prosessin etenemiselle sosiaalihuollossa. Status vaikuttaa mm. palvelutarpeen arviointiprosessin aikarajoihin, henkilön oikeuteen saada tiettyjä palveluja sekä siihen, kuka voi vastata heidän palvelutarpeiden arvioimisesta tai toimia heille omatyöntekijänä.

Erityisen tuen tarvitsijan statuksen tuomia vaikutuksia asiakasprosessiin ja oikeuksiin:

- Perhetyötä annetaan erityistä tukea tarvitsevan lapsen tai nuoren terveyden ja kehityksen turvaamiseksi (SHL 18 §). Perhetyötä on annettava myös erityistä tukea tarvitseville nuorille (SHL soveltamisopas 2017, 59).
- Erityistä tukea tarvitsevalle lapselle tai hänen perheelleen voidaan järjestää vertaisryhmätöitä sekä tukihenkilö- tai perhe lapsen terveyden tai kehityksen turvaamiseksi (SHL 28 §).
- Sosiaalihuoltolaissa erityistä tukea tarvitseville lapsille on säädetty yhtä vahva oikeus palvelujen ja tuen saamiseen kuin lastensuojelulaissa lastensuojelun asiakkaille. Ainoastaan lastensuojelulaissa säädettyjen palvelujen saaminen edellyttää lastensuojelun asiakkuutta. (SHL soveltamisopas 2017, 27.)
- Erityistä tukea tarvitsevan lapsen palvelutarpeen arviointi on aloitettava viimeistään seitsemäntenä arkipäivänä asian vireille tulosta ja arvioinnin on valmistuttava viimeistään kolmen kuukauden kuluessa vireille tulosta (SHL 36 §).

- Erityistä tukea tarvitsevien lasten ja muiden erityistä tukea tarvitsevien henkilöiden palvelutarpeen arvioinnin tekemisestä vastaavalla viranhaltijalla on oltava mainitun lain 3 §:n mukainen sosiaalityöntekijän kelpoisuus (SHL 36 §).
- Erityistä tukea tarvitsevaa lasta koskevaa sosiaalihuoltoa toteutettaessa lapsen omatyöntekijän tai muun lapsen sosiaalipalveluista vastaavan työntekijän tulee tavata lapsi asiakassuunnitelmaan tarkemmin kirjattavalla tavalla riittävän usein henkilökohtaisesti (42 §).
- Erityistä tukea tarvitsevan lapsen tai muun asiakkaan omatyöntekijällä tai hänen kanssaan asiakastyötä tekevällä työntekijällä on oltava mainitun lain 3 §:n mukainen sosiaalityöntekijän kelpoisuus (SHL 42 §).
- Erityistä tukea tarvitsevan lapsen tai muun erityistä tukea tarvitsevan asiakkaan omatyöntekijän on oltava sosiaalityöntekijä. Jos omatyöntekijä ei ole sosiaalityöntekijä, hänellä tulee olla asiakkaan asian hoitamiseksi työparinaan sosiaalityöntekijä. Tämä työpari voi olla esimerkiksi asiakastyötä tekevä esimies tai tiimin jäsen. Sääntely ei edellytä omatyöntekijän tai vastuutyöntekijän vaihtamista, jos myöhemmin käy ilmi, että asiakkaalla on erityisen tuen tarve, mutta se edellyttää, että asiakastyöhön osallistuu myös sosiaalityöntekijä. Asiakkaan edun mukaista on, että toimitaan siten, että työntekijöiden vaihtuvuus on mahdollisimman vähäistä. Vastaavasti kuin lastensuojelulaissa säädetään sosiaalihuoltolaissa erityistä tukea tarvitsevan lapsen oikeudesta tavata omatyöntekijää riittävän usein henkilökohtaisesti. (SHL soveltamisopas 2017, 128.)
- Omatyöntekijän kanssa asiakastyötä tekevän kunnallisen viranhaltijan, jolla on sosiaalityöntekijän kelpoisuus, on tehtävä päätös niistä sosiaalipalveluista, joilla yhdessä turvataan 12 ja 13 §:n mukaisesti erityistä tukea tarvitsevan lapsen tai erityistä tukea tarvitsevan muun asiakkaan välttämätön huolenpito ja toimeentulo sekä terveys ja kehitys, jos menettely on asiakkaan edun mukainen. (SHL 46 §.)
- ETT-status voi vaikuttaa toimintaan myös terveydenhuollossa: Terveys- ja hoitolain sairaanhoitoa koskevan 24 §:n 3 momentin mukaan silloin kun potilaana on erityistä tukea tarvitseva lapsi tai muu erityisen tuen tarpeessa oleva henkilö, hänelle tulee pyrkiä tekemään hoito- ja palvelusuunnitelma siten, että suunnitelma voidaan ottaa huomioon sosiaalihuoltolain 46 §:n mukaista päätöstä tehtäessä (SHL soveltamisopas, 148). Tästä säädetään Terveys- ja hoitolain 24 §:ssä, Hoito- ja palvelusuunnitelman tekeminen määräajassa.

Erityistä tukea tarvitsevan asiakkaan status ei siis todella ole samantekevä. Erityisen tuen tarpeessa olevan asiakkaan tilanteeseen on oikeutus ja velvollisuuskin käyttää enemmän resurssia, kuin muiden. Status voi olla ratkaiseva sen suhteen, pääseekö asiakas tarvitsemiensa palveluiden piiriin. (Ks. Kuusisto & Ekqvist & Kalliomaa-Puha, 2021, 421.) Se, onko ammattilaisen mahdollisuudet tukea asiakasta paremmat sen jälkeen, kun asiakas on määritelty erityistä tukea tarvitsevaksi, on aiemmassa tutkimuksessa jakanut työntekijöiden mielipiteitä (Kuusisto & Ekqvist & Kalliomaa-Puha, 2021, 422).

Erityisen tuen tarpeessa olevan henkilön omatyöntekijä tulee olla sosiaalityöntekijä. Mutta onko erityisen tuen tarve välttämättä tullut esille tukea haettaessa ja palvelutarpeen arviointia tehtäessä? Voidaan myös kysyä, onko omatyöntekijän nimeäminen jo palvelutarpeen arvioinnin vaiheessa mahdollinen, jos luottamuksellinen asiakassuhde rakentuu vasta työskentelyn kuluessa?

(Kuorelahti & Volanto 2019, 81)

Tässä selvityksessä ei kysytty, kuka toimii erityistä tukea tarvitsevan asiakkaan omatyöntekijänä tai kuka tekee näitä asiakkaita koskevia päätöksiä. Esimerkiksi Kuusiston, Ekqvistin ja Kalliomaa-Puhan (2021) tutkimuksessa tuli ilmi, että vain puolella erityistä tukea tarvitsevien päihteitä

ongelmallisesti käytävistä asiakkaista oli omatyöntekijänään sosiaalityöntekijä. Myös näitä asiakkaiden koskevien päätösten tekijä näyttäisi olevan useimmiten joku muu kuin sosiaalityöntekijä. Näin siitä huolimatta, että kuten tutkijat toteavat: "[...] vahvennettu 46 §:n mukainen päätöksentekomenettely sekä omatyöntekijyyden erityistä tukea tarvitsevalle edellyttäisi sosiaalityöntekijän prosessinjohtovastuuta ja vastuuta päätöksenteosta."

Aiemmin on myös selvitetty sitä, kirjataanko erityistä tukea tarvitsevien asiakkaiden asiakassuunnitelmiin heidän palvelunsa tarkemmin kuin muille. Suurin osa vastaajista (76 %) kertoi, ettei kirjata. (Kuusisto & Ekqvist & Kalliomaa-Puha, 2021, 425-426.) Sen selvittäminen, kuinka laajasti sosiaalihuoltolain tarjoamia keinoja tukea erityistä tukea tarvitsevia asiakkaita on Satakunnassa onnistuttu ottamaan käyttöön, olisi jatkossa kiinnostavaa.

Aina kokonaiskuva omista asiakkuuksista ei ole selkeä; Katja Kuusiston ja Laura Kalliomaa-Puhan (2019) tekemään tutkimukseen osallistuneista sosiaalityöntekijöistä joka kymmenes ei osannut sanoa, onko heillä erityistä tukea tarvitsevia päihteitä käyttäviä asiakkaita.

1.5 Erityisen tuen tarpeen tunnistaminen tai määrittäminen

Sosiaalihuoltolain mukaan palvelutarpeen arvioinnin tulee sisältää yhteenveto asiakkaan erityisen tuen tarpeesta (SHL 37 §). Soveltamisopas sanoo, että "soveltaessaan lakia työntekijä tekee yksilökohtaisen arvion henkilön erityisen tuen tarpeesta" (SHL soveltamisopas, 2017, 27). Kuten Talentian Ammattieettinen lautakuntakin lausunnossaan (2020) toteaa: "Laki jättää erityisen tuen tarpeen tunnistamisen ja kriteereiden arvioinnin ammattihenkilöille."

Talentian Ammattieettinen lautakunta toteaa (2020), että kunnissa on ollut käytäntönä, että erityisen tuen tarpeen arvioinnissa ja erityisen tuen tarpeeseen liittyvässä asiakastyössä on vähintään työprosessissa mukana laillistettu sosiaalityöntekijä. Sosiaaliohjaaja voi arvioida alkuvaiheessa onko erityisen tuen tarve ilmeinen tai mahdollisesti olemassa.

Asiakastarpeiden laadukkaan arvioinnin näkökulmasta työpaikalla on ammatillisena käytäntönä ollut, että yhdessä määritellään kunkin sosiaalialan toimintalohkon erityisen tuen tarpeen kriteerit. Ammattieettisesti kestävä käytäntö edellyttää, että asiakkaan oikeudet ja heille myönnettyt palvelut ovat tasalaatuiset ja yhdenvertaiset.

(Talentian ammattieettinen lautakunta 2020)

Erityisen tuen tunnistaminen tai määrittäminen ei ole helppoa. Tästä kielii muun muassa se, että toive selkeästä määritelmästä tai ohjeesta korostui ammattilaisten antamissa avoimissa vastauksissa. Monissa vastauksissa tuotiin myös esiin tarvetta aiheeseen liittyvälle lisäkoulutukselle.

Marianne Kuorelahti ja Sinikka Volanto kirjoittavat artikkelissaan "Näkökulmia erityisen tuen tarpeen määrittelyyn" (2019), että erityisen tuen tarpeessa oleminen voi tarkoittaa hyvin erilaisia tilanteita. He muistuttavat, että sosiaalityössä kohdataan elämä kaikessa monimuotoisuudessaan ja siksi ei ole tarkoituksenmukaista tehdä erityisen tuen tarvetta aiheuttavien tekijöiden "listaa". Lotta Hämeen-Anttila toteaa (2018), että laista on tietoisesti jätetty pois erityisen tuen tarkemmat määrittelyt, luettelot ja esimerkit siitä syystä, että tällaisilla listauksilla on tapana muuttua asiaa määrittäväksi kriteeriksi.

Valmiit listaukset saattavat jopa sulkea ulos tilanteita, joihin ne alun perin oli tarkoitettu.

(Kuorelahti & Volanto 2019)

Se, mitä tarkoitetaan käytännössä erityisen tuen tarpeen määrittelemisellä, olisi vaatinut myös määrittelemistä. Kyselyn tekijöiden ajatuksissa määrittelemisellä viitattiin sosiaalihuollon viranhaltijan palvelutarpeen arviointiin tekemää arviota siitä, onko asiakas erityisen tuen tarpeessa vai ei. Vastaajissa määrittelemineen kuitenkin ymmärrettiin todennäköisesti laajemmin, koska esimerkiksi terveydenhuollossa toimivat sosiaalialan ammattilaiset, jotka eivät voi tehdä sosiaalihuoltolain mukaista määrittelyä palvelutarpeen arvioinnin yhteydessä, kertoivat tekevänsä erityisen tuen tarpeen määrittelyä.

Esihenkilöiltä saatu tuki näyttäytyi tällä osa-alueella olevan kokonaiskuvassa melko heikolla tolalla; alle puolet tähän selvitykseen liittyvän kyselyn vastaajista koki saavansa määrittely- tai tunnistamistyöhön tukea esihenkilöltään. Esihenkilöiden tukea toivottiin myös muutamassa avoimessa vastauksessa. Johdolta toivottiin kannanottoja tai linjauksia määrittelytyöhön, ja esihenkilöiden toivottiin osallistuvan vahvemmin määrittelytyöhön käytännössä.

Erityistä tukea tarvitsevan asiakkaan tunnistamisen tueksi toivottiin tähän selvitykseen liittyvän kyselyn vastauksissa menetelmiä, työkalua tai muistilistaa. Asiakkaan tunnistaminen erityistä tukea tarvitsevaksi on ensimmäinen pakollinen askel tuen piirin pääsemiseksi, senkin vuoksi myös tunnistamiseen on panostettava.

Vaikka erityisen tuen tarve on arvioitava palvelutarpeen arvioinnin yhteydessä, tuen tarpeen arviointi ja tunnistaminen ei voi jäädä siihen. Marianna Kuorelahti ja Sinikka Volanto artikkelissaan Näkökulmia erityisen tuen tarpeen määrittelyyn (2019, 79) muistuttavat, että erityisen tuen tarvetta tulee arvioida asiakastyön prosessien eri vaiheissa.

Erityisen tuen tarpeen tunnistaminen ei rajoitu sosiaalihuoltoon. Myös terveydenhuollossa tulee olla valmiuksia tunnistaa erityisen tuen tarvetta. Terveyssosiaalityöllä on tässä yhteydessä suuri rooli. Erityisen tuen tarpeiden tunnistaminen terveydenhuollossa edellyttää sosiaalityöntekijän tiivistä mukanaoloa osastojen ja vastaanottojen moniammatillisissa kokoonpanoissa (Tiihonen, Raikisto & Ritilä 2019). Lisäksi tunnistamisen nähdään edellyttävän erityistä asiantuntijuutta sekä yhteisesti sovittuja menetelmiä (Määttä 2021). Sosiaalityöntekijä Henna Määttä (2021) toteaa, että huomiota tulisi kiinnittää yhä enemmän erityistä tukea tarvitsevien tunnistamiseen ja tavoittamiseen myös "perustasolla", matalalla kynnyksellä.

Kuorelahti ja Volanto tuovat artikkelissaan (2019, 80) esiin huoltaan siitä, erityisen tuen tarvetta tulkitaan eri tavoin. Kirjoittavat esittävät huolensa koskien sitä, että mitä pienemmät resurssit ja mitä vähemmän on sosiaalityöntekijöitä, sitä tiukemmat kriteerit asetetaan erityisen tuen tarpeen perusteiksi. Tämä huomio on tehty myös tarkasteltaessa sote-uudistuksen valmistelutyössä Satakunnan alueella tehtävää erityisen tuen tarpeen määrittelytyötä.

On tärkeää tehdä erityisen tuen tarpeen tulkinnat ja lain soveltamiskäytännöt näkyväksi.

(Kuorelahti ja Volanto 2019)

Aiheeseen liittyvien tulkintojen ja käytäntöjen näkyväksi tekemisen tavoitetta silmällä pitäen tätäkin selvitystä on laadittu.

2. Erityisen tuen tarve Satakunnassa

2.1 Koko vastaajakunta

Vastauksia kertyi yhteensä 80 sosiaalihuollon ammattilaisilta. Vastaajissa oli sosiaalityöntekijöitä ja sosiaaliohjaajia tai palveluohjaajia melko samassa suhteessa, muita vastaajia pieni osa (8 %).

Vastaajista suurin osa (39 %) edusti työikäisten palveluja. Seuraavaksi suurin vastaajaryhmä (20 %) oli lastensuojelun ammattilaiset. Lapsiperheiden palveluista ja vammaispalveluista oli useampi (11-13 %) vastaaja. Iäkkäiden palveluista saatiin joitakin vastauksia (8 %), päihdehuollosta kaksi kappaletta (3 %). Osa vastaajista (11 %) kertoi olevansa muusta palvelutehtävästä, mm. terveystieteiden työstä.

Suurin osa (72 %) vastaajista kertoi määrittelevänsä työssään asiakkaiden erityisen tuen tarvetta. Niistä, jotka eivät määritelleet työssään erityistä tuen tarvetta tai eivät olleet asiasta varmoja, suurin osa (64 %) kertoi ohjaavansa näitä asiakkaita eteenpäin. Vastauksista ei tule ilmi, kuinka moni tekee määrittelytyötä yksin, ja kuinka moni työparityönä.

Erityisen tuen tarpeen taustalla suurimmaksi tekijäksi koko vastaajakunnan vastauksissa nousi psyykinen vamma tai sairaus. Toiseksi suurimmaksi tekijäksi muodostui päihteiden ongelmakäyttö. Myös se, ettei asiakas itse kykene hakemaan tai saamaan tarvitsemiaan palveluja, kohosi suosituksi vastaukseksi. Neljänneksi merkittävin taustatekijä oli taloudelliset haasteet, köyhyys ja velkaantuminen.

Yleisimmät erityisen tuen tarpeen taustalla olevat tekijät Satakunnassa

- 1) Psyykinen vamma tai sairaus
- 2) Päihteiden ongelmakäyttö
- 3) Asiakas ei itse kykene hakemaan tai saamaan tarvitsemiaan palveluja
- 4) Taloudelliset haasteet, köyhyys, velkaantuminen

Erityisen tuen tarpeen määrittelyyn tai tunnistamiseen ammattilaiset kertoivat saavansa pääasiassa työyhteisöltään tai tiimiltään (94 %). Puolet vastaajista raportoi saavansa tukea laista tai sen soveltamisoppaasta. Esihenkilöltään tukea saa alle puolet (42 %) vastanneista ammattilaisista, työyhteisön ulkopuolisilta kollegoilta noin neljännes vastanneista.

Suurimmalla osalla (59 %) vastanneista ei kertomansa mukaan ole työkaluja, menetelmiä tai mittareita erityisen tuen tarpeen määrittelyä tai tunnistamista tukemaan.

Vastaajien esittämiä toiveita on avattu sekä palvelutehtäväkohtaisissa luvuissa että luvussa 2.9.

2.2 Iäkkäiden palvelut

Iäkkäiden palveluita kertoi edustavansa kuusi vastaajaa (8 %). Vastaajissa oli neljä sosiaaliohjaajaa, yksi sosiaalityöntekijä ja yksi esihenkilö. Neljä vastaajaa vastasi määrittelevänsä työssään erityisen tuen tarvetta ja kaksi vastaajista eivät olleet varmoja asiasta.

Iäkkäiden palveluiden asiakkaiden kohdalla erityisen tuen tarpeen taustalla tunnistettiin viisi eri syytä. Suurin osa vastaajista (83 %) arvioi päihteiden ongelmakäytön ja taloudellisten haasteiden, köyhyyden tai velkaantumisen, olevan yleisimpiä erityisen tuen tarpeen syitä. Merkittävä osa vastaajista (67 %) arvioi psyykkisen vamman tai sairauden sekä asiakkaan kykenemättömyyden hakea tai vastaanottaa tarvitsemaansa apu olevan pääasiallisia tekijöitä erityisen tuen tarpeen taustalla iäkkäiden palveluissa. Puolet vastaajista (50 %) oli sitä mieltä, että akuutilla kriisillä oli vaikutusta erityisen tuen tarpeen synnylle samoin kuin kognitiivisella vammalla tai sairaudella. Lisäksi yleiseksi tuen tarpeen taustalla oleviksi tekijöiksi on vastauksissa nostettu somaattinen eli fyysinen sairaus (33 %), asumisen haasteet tai asunnottomuus (33 %) tai sosiaalinen tukiverkottomuus, yksinäisyys tai haavoittavat sosiaaliset suhteet (33 %). Korkea ikä sekä osattomuus, kiinnittymättömyys yhteisöihin ja/tai yhteiskuntaan nostettiin myös yksittäisissä vastauksissa syiksi erityisen tuen tarpeelle iäkkäiden palveluiden asiakkaiden keskuudessa.

Iäkkäiden osalta yhtenä erityisen tuen tarvetta aiheuttavana tekijänä on esimerkiksi Eija Hiekan ja Sivi Talvensolan (2019) tekemässä selvityksessä mainittu muistisairauden ja yksin asumisen yhdistelmä. Tämän selvityksen kyselyssä ei ollut vaihtoehtona muistisairautta, mikä voi selittää sitä, ettei se noussut erityisen tuen tarpeen taustatekijänä. Kognitiivinen vamma tai sairaus, joka voi olla myös muistisairaus, on tosin nähty yhdeksi melko merkittäväksi taustatekijäksi.

Iäkkäiden osalta iäkkäiden lainsäädännön rajaukset koskien erityisen tuen tarvetta ovat tulkinnanvaraisia ja pulmallisia. Mainintaa siitä, ettei erityisen tuen tarve liity korkeaan ikään sekä viittausta nk. vanhuspalvelulakiin (980/2012) on tulkittu Satakunnassakin kirjavasti. Vanhuspalvelulain 3 §:ssä iäkkääksi määritellään ”henkilö, jonka fyysinen, kognitiivinen, psyykkinen tai sosiaalinen toimintakyky on heikentynyt korkean iän myötä alkaneiden, lisääntyneiden tai pahentuneiden sairauksien tai vammojen vuoksi taikka korkeaan ikään liittyvän rappeutumisen johdosta.” Tämä kahden lain jopa ristiriitaiset viestit ovat pahimmillaan saaneet aikaan tulkinnan, jonka mukaan iäkäs ei voi olla sosiaalihuoltolain mukaisesti erityisen tuen tarpeessa.

Iäkkäiden ihmisten oikeuksien näkökulmasta erityisen tuen tarpeessa olevan määrittely on tärkeää.

(Zechner, Soukiala & Rossi 2021)

Tämän raportin taustalla olevan kyselyn yksi vastaajista kertoi iäkkäiden palveluiden asiakkaiden erityisen tuen tarpeen määrittelyn pohjautuvan siihen, että palveluohjauksen keinot eivät riitä asiakkaiden monimutkaisten tai -ongelmallisten tilanteiden ratkaisemiseksi, vaan tarvitaan ulkopuolista apua ja ohjausta. Kysymykseen siitä, millä tavalla erityisen tuen tarvetta tunnistetaan, ei tullut yhtäkään vastausta.

Eeva Rossi ym. (2022) nostavat artikkelissaan ”Gerontologinen sosiaalityö etsii paikkaansa muuttuvassa palvelujärjestelmässä” esiin sitä, että iäkkäiden erityisen tuen tarpeiden määrittelemisen pelkästään lääketieteen näkökulmasta on ongelmallista, koska tällöin jää moni asia huomioimatta. Tällöin ilman tarvitsemiaan palveluja voivat jäädä mm. erityistä tukea tarvitsevat tai haastavissa

elämäntilanteissa elävät, joilla voi olla samanlaisia sosiaalisia ongelmia kuin nuoremmillakin. (Em. 2022, 1.)

Iäkkäiden palveluissa työskentelevät ammattilaiset kertoivat saavansa tukea erityisen tuen tarpeen tunnistamiseen tai määrittelyyn työyhteisöltään tai -tiimiltään (100 %), esihenkilöltään (20 %) sekä laista ja sen soveltamisoppaasta (20 %). Reilusti yli puolet (66 %) vastaajista kertoi, ettei heillä ole käytössään työkaluja, menetelmiä tai mittareita asiakkaan erityisen tuen tarpeen tunnistamiseksi tai määrittelyä tukemaan. Yksi vastaajista oli sitä mieltä, että hänellä on käytössä työkaluja ja puolestaan yksi vastaaja ei ollut varma. Vastauksessa mainittiin "joku oma-arviointilomake" lähinnä palveluohjaajia varten, asiakkaan erityisen tuen tarpeen määrittelyä tueksi.

Vastaajat toivoivat selkeää ohjeistusta/määrittelyä miten erityisen tuen tarve määritellään, mitä toimenpiteitä se aiheuttaa ja kenen toimesta. Kuvatut esimerkitapaukset voisivat auttaa arvioimista. Vastauksissa toivottiin selkeää esihenkilöiltä tulevaa linjavetoa. Määrittelytyö nähtiin yhteistyönä eikä pelkästään sosiaalityöntekijän yksipuolisena työtehtävänä.

Satakunnassa on sote-uudistuksen valmistelutyön myötä herätty gerontologisen sosiaalityön riittämättömyyteen tai puuttumiseen suurimmasta osasta maakuntaa. Erityistä tukea tarvitsevien iäkkäiden satakuntalaisten oikeudet eivät ole toteutuneet. Satakunta ei ole tämän ongelman kanssa yksin. Aiheeseen on tartuttu ja gerontologisen sosiaalityön tilaa lähdetty suunnitelmallisesti kehittämään valtakunnallisesti ja maakunnassa.

2.3 Lapsiperheiden palvelut

Lapsiperheiden palveluita kertoi edustavansa kymmenen vastaajaa (13 %). Vastaajista viisi oli sosiaalityöntekijöitä, neljä sosiaaliohjaajaa ja yksi vastuualueen päällikkö. Yksi vastaajista ei ollut varma siitä, että määrittelee hän työssään asiakkaiden erityisen tuen tarvetta. Kaikki muut vastaajat kertoivat tekevänsä määrittelytyötä.

Lapsiperheiden palveluiden piirissä olevien asiakkaiden kohdalla erityisen tuen tarpeen taustalla on kaikkien vastaajien mukaan useimmin kasvuolosuhteet, jotka vaarantavat lapsen kasvua ja/tai kehitystä sekä lapsen oma käyttäytyminen, joka vaarantaa hänen kasvuaan ja/tai kehitystään. Suurin osa (70 %) arvioi psyykkisen vamman tai sairauden olevan yksi tärkeimmistä erityisen tuen tarpeen aiheuttajista lapsiperheiden palveluissa. Myös päihteiden ongelmakäyttö oli merkittävä syy (60 %) vastaajien mukaan. Puolet vastaajista oli sitä mieltä, että sosiaalinen tukiverkottomuus, yksinäisyys ja/tai haavoittavat sosiaaliset suhteet vaikuttivat erityisen tuen tarpeen taustalla kyseisen asiakas-kunnan keskuudessa. Akuutin kriisin vaikutus nousi vastauksissa (30 %) huomion arvoiseksi tekijäksi. Lisäksi yleiseksi tuen tarpeen taustalla oleviksi tekijöiksi on vastauksissa päädytty valitsemaan osattomuus/kiinnittymättömyys yhteisöihin ja/tai yhteiskuntaa (20 %), lähisuhdeväkivalta (20 %) sekä asiakkaan kyvyttömyys hakea tai vastaanottaa tarvitsemaansa apua (20 %). Edellä mainittua listaa täydentää vielä yksittäisinä nostoina: kognitiivinen vamma tai sairaus (10 %), rikollinen elämäntapa/toistuvat rikokset (10 %), pitkäaikainen tuen tarve (10 %) ja vanhemman mielenterveysongelma (10 %).

Lasten osalta on aiemmissa selvityksissä noussut esiin lisääntyneet neuropsykiatriset ongelmat erityisen tuen tarpeen taustatekijänä (Ks. esim. Hiekka & Talvensola 2019). Tähän selvitykseen liittyvässä kyselyssä merkittävin lapsiperheiden palveluiden asiakkaiden erityisen tuen tarpeen taustalla olevaksi tekijäksi nousi psyykinen vamma tai sairaus, joka voi tarkoittaa lapsen neuropsykiatrisia ongelmia. Tässä kohdin ei tosin ole saatavilla tarkempaa tietoa siitä, kenen psyykinen sairaus on kyseessä – lapsen vai vanhemman.

Vastauksissa kerrottiin, että asiakkaiden erityisen tuen tarpeen tunnistaminen ja sen määrittäminen on olennaista muun muassa palvelutarpeen arvioinnissa. Lastensuojeluilmoituksen sisällöstä ja palvelutarpeen arvioinnin aikana esille nousevista huolenaiheista käsin arvioidaan asiakkaan mahdollisia tuentarpeita. Erityisen tuen tarve tunnustetaan asiakkaan tai hänen perheensä monimuotoisena ja samanaikaisena palvelutarpeena, eli asiakas tarvitsee useita palveluita eri paikoista. Lapsen arjessa on useita asioita, joissa on haasteita ja palvelutarve on suuri, mutta tarvetta lastensuojelulle ei vielä ole. Työntekijöiden arviointityötä raamittaa laki. Erityisen tuen tarpeen määrittelmä perustuu vastauksien mukaan ensisijaisesti sosiaalityöntekijän ja tiimin harkintaan ja yhteiseen keskusteluun.

Lapsiperheiden palveluissa työskentelevät ammattilaiset kertoivat saavansa tukea erityisen tuen tarpeen tunnistamiseen tai määrittämiseen työyhteisöltään tai -tiimiltään (100 %), laista ja sen soveltamisoppaista (80 %), esihenkilöltä (40 %), kollegoilta työyhteisön ulkopuolelta (20 %), oppaasta/ohjeesta/mallinnuksesta (20 %) ja kansalliselta toimijalta kuten esimerkiksi Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitokselta tai Aluehallintovirastolta (10 %).

Merkittävä osa vastaajista (70 %) kertoi, ettei heillä ole käytössään työkaluja, menetelmiä tai mittareita asiakkaan erityisen tuen tarpeen tunnistamiseksi tai sen määrittämisestä tukemaan. Osa vastaajista (30 %) puolestaan kertoi käyttävänsä jotain työkalua/metodologia/mittaria arvioidessaan onko asiakkaalla erityisen tuen tarvetta. Käytössä olevina työkaluina, menetelminä tai mittareina mainittiin Nuoren itsearviointi-mittaristo, sekä asiakastietojärjestelmän palvelutarpeen arviointilomake.

Vastaajat toivoivat selkeitä ohjeita, kriteeristöä ja yhteisiä linjauksia siitä, mitä erityisen tuen tarve on. Myös esihenkilön osallistuminen määrittelyyn nostettiin yhdessä vastuksessa esiin. Määrittämisen kerrottiin olevan tällä hetkellä kuin ”veteen piirretty viiva” - milloin asiakas on sosiaalihuollon tai vastaavasti lastensuojelun avohuollon tarpeessa? Erityisesti uusia työntekijöitä voisi hyödyttää koulutus, ja lisäksi kaikille eduksi olisi yhteinen keskustelu aiheesta. Vastauksissa nostettiin esille myös, että lapsiperheiden sosiaalipalveluiden kehittämistyöryhmässä luonnostellaan parhaillaan mallia erityisen tuen tarpeen tunnistamisen ja määrittämisen tueksi.

Palvelutarpeen arvioinnin yhteydessä selvitetään lastensuojelun tarve. Tarkoituksena on saada lapsi ja hänen perheensä palvelutarpeen arviointiin riittävän varhain ja näin ennaltaehkäistä lasten ja perheiden tilanteiden vaikeutumista ja lastensuojelun sosiaalityön tarvetta. Sosiaalihuoltolain mukaisen menettelyn tavoitteena on vähentää erityispalveluna tarjottavaa lapsi- ja perhekohtaista lastensuojelua tarjoamalla perheille peruspalveluna sosiaalihuoltolainmukaisia palveluita, kuten kasvatus- ja perheneuvontaa, kotipalvelua ja perhetyötä. (Araneva 2016, 39–45.) Sosiaalihuoltolain uudistus tuo uutta sääntelyä myös eri hallinnonalojen väliseen yhteistyöhön asiakkaan asiassa (Ks. SHL 41§). Sosiaalihuollon arviointityössä korostuu nykyisin eri ammattialoja poikkileikkaava ja kokonaisvaltainen ote, sekä lasten ja perheiden oma toimijuus (Saastamoinen 2016; Petrelius ym. 2016; Alatalo ym. 2017). Lastensuojelulaissa ja sosiaalihuoltolaissa lapsen hyvinvoinnin, kasvun ja kehityksen tukemista on aina arvioitava lapsen etu huomioiden. Lakeihin on sisällytetty selkeä asiakaskeskeisyyden ja lapsikeskeisyyden näkökulma. Lapsi itse, hänen osallisuutensa ja asemansa määrittävät arvioinnin lähtökohdat niin, että Yhdistyneiden kansakuntien Lapsen oikeuksien sopimuksen (SopS 60/1991) mukaiset lapsen oikeudet osallisuuteen, erityiseen suojeluun ja voimavaroihin tulevat toteutetuiksi (Bardy 2009; Pajulammi 2014; Araneva 2016).

Marjo Alatalo, Nanna Miettunen, Eeva Liukko, Natalia Kettunen ja Leena Normia-Ahlsten (2019) ovat työpaperissaan tarkastelleet haastavaa rajanvetoa sosiaalihuoltolain mukaisen erityisen tuen tarpeen ja lastensuojelulain mukaisen suojelun tarpeen välillä. He kuvaavat, että sosiaalihuoltolaissa ja lastensuojelulaissa on tunnistettavissa kolme tuen tarpeen tasoa: lapsen ja perheen yleiset tuen tarpeet, lapsen erityisen tuen tarve ja lapsen suojelun tarve, joiden määrittelyt ovat jäsennettävissä sosiaalihuoltolain ja lastensuojelulain perusteella. Lainsäädännössä ja sen soveltamisen ohjeissa ei

oteta kantaa lapsen erityisen tuen ja suojelun tarpeen rajanvetoon, eikä yksiselitteisten kriteerien määrittely ole siksi mahdollista tai tarkoituksenmukaista, toteaa Alatalo kumppaneineen (2019).

Linda-Maria Talvensaari (2018) on selvittänyt tätä aihetta pro gradu -tutkielmassaan, jossa hän on tarkastellut lapsiperheiden palvelutarpeen arviointien yhteenvetoja ja niissä ilmeneviä perusteluja lastensuojelun asiakkuuden aloittamiselle sekä erityistä tukeva tarvitseväksi määrittelemiselle. Talvensaari toteaa erityisen tuen tarpeen taustalla olevista diskursseista nousevan esiin vanhempien jaksamattomuus sekä kokonaisvaltainen tuen tarve. Lastensuojelun asiakkuuden aloittavia diskursseja sitä vastoin olivat kiireellisyys, vanhempien yhteistyöhaluttomuus, lapsen oma käyttäytyminen sekä väkivalta.

2.4 Lastensuojelu

Lastensuojelua kertoi tätä raporttia varten tehdyssä kyselyssä edustavansa kuusitoista vastaajaa (20 %). Vastaajista viisi oli sosiaalityöntekijöitä, kymmenen sosiaaliohjaajaa sekä kolme muuta ylemmän korkeakoulun suorittanutta. Kaksi näistä kertoi olevansa sijaispäteviä sosiaalityöntekijöitä. Vastaajista yhdeksän (56 %) kertoi määrittelevänsä työssään asiakkaiden erityisen tuen tarvetta. Puolestaan kuusi vastaajaa (38 %) oli sitä mieltä, etteivät määrittele asiakkaiden erityisen tuen tarvetta. Yksi vastaaja ei ollut varma määritteleekö hän työssään asiakkaiden erityisen tuen tarvetta.

Tähän raporttiin liittyvässä kyselyssä lastensuojelun asiakkaiden kohdalla erityisen tuen tarpeen taustalla nähtiin vaikuttavan kaiken kaikkiaan yhdeksän eri syytä. Vastaajista (81 %) oli sitä mieltä, että psyykinen vamma tai sairaus sekä päihteiden ongelmakäyttö olivat yleisimmät syyt asiakkaiden erityisen tuen tarpeeseen. Seuraavaksi eniten (63 %) vastaajista koki, että asiakkaiden taloudelliset haasteet, köyhyys ja velkaantuminen näkyivät asiakkaiden erityisen tuen tarpeessa. Puolet vastaajista (50 %) arvioi, että rikollinen elämäntapa/toistuvat rikokset sekä asiakkaiden sosiaalinen tukiverkottomuus, yksinäisyys tai haavoittavat sosiaaliset suhteet ovat keskeisimpiä erityisen tuen tarpeen aiheuttajia lastensuojelussa. Myös akuutti kriisi ja asumisen haasteet/asunnottomuus olivat tavanomaisia syitä (44 %) vastaajien mukaan erityisen tuen tarpeen synnylle. Vastaajista (31 %) oli sitä mieltä, että lapsi omalla toiminnallaan vaarantaa kasvuaan/kehitystään tai asiakas itse ei kykene hakemaan tai saamaan tarvitsemaansa apua, mitkä vaikuttavat erityisen tuen tarpeen taustalla. Lapsen kasvuolosuhteet vaarantavat lapsen kasvun ja/tai kehityksen nousi (25 %) vastauksissa huomion arvoiseksi tekijäksi samoin kuin osattomuus, kiinnittymättömyys yhteisöihin/yhteiskuntaan. Kognitiivisen vamman/sairauden tai lähisuhdeväkivallan vaikutukset nousivat myös (19 %) huomion arvoiseksi tekijöiksi. Lisäksi yleisesti tuen tarpeen taustalla oleviksi tekijöiksi on vastauksissa päädytty valitsemaan somaattinen vamma/sairaus (13 %). Edellä mainittua listaa täydentää vielä yksittäisenä nostona rikoksen uhriksi joutuminen (6 %).

Asiakkaiden erityisen tuen tarpeen tunnistamista kuvailtiin viidessä avoimessa vastauksessa. Vastauksien perusteella tietoa saadaan asiakailta, perheenjäseniltä, viranomaisilta tai muilta yhteistyökumppaneilta. Vastauksissa mainittiin tiedon välittäjinä tai toimintaympäristöinä koulut, päiväkodit ja lastensuojelulaitokset. Erityisen tuen tarvetta kerrottiin määriteltävän tai arvioitavan asiakkaiden mahdollisesti muuttuneen käytöksen ja myös arjenhallinnan taitojen perusteella. Arjenhallintaan mainittiin kuuluvan muun muassa uni- ja ruokarytmi, asumisen ja taloudellisten asioiden hoitamisen taso sekä asiakkaan sitoutuminen tai sitoutumattomuus sovittuihin tapaamisiin.

Niin ikään viidessä avoimessa vastauksessa kuvattiin lastensuojelun asiakkaiden erityisen tuen tarpeen määrittelyssä kiinnitettävän huomiota asiakkaiden kokonaisvaltaiseen elämäntilanteeseen. Taustavaikuttajia erityisen tuen tarpeelle tunnistettiin olevan ainakin traumaattiset elämäkokemukset sekä psyykinen ja neuropsykiatrinen oirehdinta ja käytöshäiriöt - Tarkemmin katsottuna esimerkiksi useat sijoitukset, hatkaaminen, vaikeat asumistaitojen puutteet ja edunvalvonnan tarve. Tuen

tarpeita kerrottiin määriteltävän yhdessä asiakkaan kanssa asiakassuunnitelmaan, johon ne kirjaataan ylös. Vastauksien valossa erityisen tuen tarve näyttäytyi usean kerran tilanteina, joissa asiakas ei kykene sitoutumaan tai ei halua ottaa tarjottua apua vastaan. Vastauksissa korostui jälkihuolto-ontuorten kohdalla erityisen tuen tarpeen määrittelyn merkityksellisyys.

Lastensuojelun ammattilaiset kertoivat saavansa tukea erityisen tuen tarpeen tunnistamiseen tai määrittelemiseen työyhteisöltään tai -tiimiltään (100 %), esihenkilöltään (67 %), kollegoilta työyhteisön ulkopuolelta (27 %), laista ja sen soveltamisoppaasta (20 %) sekä oppaasta, ohjeesta tai mallinnuksesta (7 %). Muissa vastauksissa nostettiin esiin itseoppineisuus sekä lastensuojelun jälkihuollon toimintaohjeen työpaperi (Sari Seuramäki).

Vastaajista (75 %) kertoivat, ettei heillä ole käytössään työkaluja, menetelmiä tai mittareita asiakkaan erityisen tuen tarpeen tunnistamiseksi tai määrittelemistä tukemaan. Kahdessa vastauksessa nostettiin esiin mahdollisina käytettävänä työkaluina/metelminä/mittareina erilaiset lomakkeet ja mittaritot sekä laki ja lastensuojelun avohuollon asiakkuuden kriteeristö.

Vastaajat toivoivat kaikille tuttuja menetelmiä ja lisäksi asiakkaille itsearviointilomakkeistoa. Myös ammattilaisten välinen keskinäinen arvostus tehtyihin arviointeihin liittyen lisäisi luottamusta. Vastauksissa tuotiin esiin tarve saada enemmän pysyviä sosiaalityöntekijöitä asiakastyöhön. Tämän nähtiin vaativan panostusta työolosuhteisiin ja -hyvinvointiin nykyistä enemmän. Myös nepsy-valmentajien työpanosta pitäisi lisätä siellä, missä erityisen tuen tarpeen asiakkaiden kanssa työskennellään. Määrittelemisen kerrottiin olevan ”harmaalla alueella”, ja rajaukseen toivottiin selkeyttä. Toiveissa olisi selkeä ohje, mittari tai määritelmä. Toiveissa mainittiin myös lisäkoulutus aiheesta.

Lastensuojelun ammattilaisten antamissa vastauksissa nousi esiin vaikeus määritellä erityisen tuen ja lastensuojelun tuen tarpeen välistä rajaa. Marjo Alatalo, Nanna Miettunen, Eeva Liukko, Natalia Kettunen ja Leena Normia-Ahlsten (2019) ovat työpaperissaan tarkastelleet haastavaa rajanvetoa sosiaalihuoltolain mukaisen erityisen tuen tarpeen ja Lastensuojelunlain mukaisen suojelun tarpeen välillä. He kuvaavat, että sosiaalihuoltolaisissa ja lastensuojelulaisissa on tunnistettavissa kolme tuen tarpeen tasoa: lapsen ja perheen yleiset tuen tarpeet, lapsen erityisen tuen tarve ja lapsen suojelun tarve. Yleisten tuen tarpeiden, erityisen tuen tarpeiden ja lapsen suojelun tarpeiden porrasteiset määrittelyt ovat heidän mukaansa jäsennettävissä sosiaalihuoltolain ja lastensuojelulain perusteella. Tähän jäsentämiseen toivottiin selkeyttä tai tukea myös tähän selvitykseen liittyvässä kyselyssä.

Alatalon ym. (2019, 13) selvityksessä ilmeni vaihtelua siinä, miten sosiaalihuoltolain mukaisia palveluja ja lastensuojelun tukitoimia yhdistetään tilanteissa, joissa erityistä tukea tarvitseva lapsi siirtyy lastensuojelun asiakkuuteen. Alatalo ym. toteavat: ”Lainsäädännössä ja sen soveltamisen ohjeissa ei oteta kantaa lapsen erityisen tuen ja suojelun tarpeen rajanvetoon, eikä yksiselitteisten kriteerien määrittely ole siksi mahdollista tai tarkoituksenmukaista.” Aihetta tarkastellut Linda-Maria Talvensaari (2018) on todennut erityisen tuen tarpeen taustalla olevista diskursseista nousevan esiin vanhempien jaksamattomuus sekä kokonaisvaltainen tuen tarve, ja lastensuojelun asiakkuuden aloittavia diskursseja sitä vastoin olivat kiireellisyys, vanhempien yhteistyöhaluttomuus, lapsen oma käyttäytyminen sekä väkivalta.

2.5 Päihdehuolto

Päihdehuollosta vastauksia kertyi vain kaksi (2,5 %), mikä on huomioitava vastauksia analysoitaessa. Toinen vastaajista ilmoitti toimivansa myös muissa palvelutehtävissä, joten jää epävarmaksi, onko päihdehuolto hänen ensisijainen työskentelyalueensa. Vastaajat kertoivat olevansa sosiaaliohjaajia tai palveluohjaajia, jotka määrittelevät työssään asiakkaiden erityisen tuen tarvetta.

Päihdehuollon asiakkaiden kohdalla erityisen tuen tarpeen taustalla on vastanneiden kahden ammattilaisen mukaan usein psyykinen vamma tai sairaus, päihteiden ongelmakäyttö, rikollinen elämäntapa tai toistuvat rikokset, akuutti kriisi, muu riippuvuuskäyttäytyminen, asumisen haasteet tai asunnottomuus sekä se, ettei asiakas kykene hakemaan tai saamaan tarvitsemiaan palveluja tai sitoutumaan niihin.

Katja Kuusiston, Eeva Eqvistin ja Laura Kalliomaa-Puhan (2021) tekemässä tutkimuksessa päihteitä ongelmallisesti käyttävien asiakkaiden kanssa työskentelevät ammattilaiset arvioivat yleisimmiksi asiakkaasta erityistä tukea tarvitsevan tekijöiksi psyykkisen sairastaminen, monisairauden, sosiaaliset ongelmat kuten asunnottomuuden, syrjäytymisen, rikollisuuden, taloudelliset haasteet, työttömyyden tai tukiverkoston puutteen sekä monien ongelmien kasautumisen. Pelkkä taloudellisen tuen tarpeen ei nähty aiheuttavan erityisen tuen tarvetta. Taustatekijöiksi tutkimuksessa nousivat myös heikentynyt kyky huolehtia itsestä tai muista, vaikeus hakea tai saada palveluja, arjen ja elämänhallinnan haasteet sekä perhetilanteeseen liittyvät haasteet.

Yksi vastanneista ammattilaisista kertoi asiakkaan erityisen tuen tarpeen olevan lähtökohta, sillä kyseessä on päihdehuollon palvelu. Päihdehuollon vastanneet ammattilaiset kertoivat saavansa tukea erityisen tuen tarpeen määrittelemiseen työyhteisöltään tai -tiimiltään, esihenkilöltään, kollegoilta työyhteisön ulkopuolelta sekä laista ja sen soveltamisoppaasta.

Toinen vastanneista ammattilaisista kertoi hänellä olevan työkaluja, menetelmiä tai mittareita erityisen tuen tarpeen tunnistamiseksi. Tarkempaa tietoa siitä, mitä, ei ole saatavilla. Toinen taas kertoi, ettei hänellä ole näitä käytössään.

2.6 Työikäisten palvelut

Työikäisten palveluita kertoi edustavansa 31 vastaajaa (40 %). Vastaajista suurin osa (48 %) kertoi toimivansa sosiaaliohjaajina tai palveluohjaajina, loput toimivat sosiaalityöntekijöinä (42 %). Muutama vastaaja (10 %) kertoi toimivansa mm. sairaanhoitajana tai lähihoitajana. Yksi vastaaja ilmoitti työskentelevänsä myös muissa palvelutehtävissä, joten jää epävarmaksi, onko työikäisten palvelut hänen ensisijainen palvelualueensa.

Vastaajista suurin osa (77 %) kertoi määrittelevänsä asiakkaiden erityisen tuen tarvetta. Vähemmistö (20 %) ei työssään määrittele erityisen tuen tarvetta, yksi vastaaja ei ollut varma, kuuluuko määrittelyminen hänen työhönsä. Niistä vastaajista, jotka eivät työssään määrittele erityisen tuen tarvetta, hieman yli puolet (57 %) kertoi kuitenkin ohjaavansa erityisen tuen tarpeessa tai mahdollisesti erityisen tuen tarpeessa olevia asiakkaita eteenpäin.

Työikäisten palveluiden asiakkaiden kohdalla erityisen tuen tarpeen taustalla korostui näissä vastauksissa päihteiden ongelmakäyttö (77 %), asiakkaan kykenemättömyys saamaan tai hakemaan tarvitsemaansa palvelua tai sitoutumaan siihen (77 %) sekä psyykinen vamma tai sairaus (74 %). Vastauksissa korostuu myös taloudelliset haasteet (45 %) sekä asumisen haasteet tai asunnottomuus (42 %). Lisäksi mainituiksi tulivat osattomuus (32 %), kognitiivinen vamma tai sairaus (29 %), akuutti kriisi (29 %), muu riippuvuuskäyttäytyminen (29 %), puutteellinen kieli- tai lukutaito (23 %), sosiaalinen tukiverkottomuus (23 %), somaattinen sairaus tai vamma (19 %) sekä rikollinen elämäntapa (7 %) ja lähisuhdeväkivalta (7 %).

Kuten edellä kerrottu, palveluihin hakeutumiseen tai niiden saamiseen liittyvät haasteet nousivat tämän selvityksen aineistossa olennaiseksi tekijäksi työikäisten asiakkaiden erityisen tuen tarpeen taustalla. Sama havainto on tehty aiemmin aiheutta tutkimuksessa. Kuusisto, Ekqvist ja Kalliomaa-Puha kuvaavat ongelmana olevan sekä asiakkaiden puutteelliset tiedot oikeuksistaan sekä palveluiden

piiristä ulossuljetuksi tuleminen, esimerkiksi päihteidenkäytön vuoksi. Tähän liittyen myös Tiekartta 2030 -julkaisussa (Karjalainen & Metteri & Strömberg-Jakka 2019) on tuotu esiin, että perustoimeentulotuen siirryttyä Kelaan on osin menetetty kontakti ihmisiin, jotka olisivat erityisen tuen tarpeessa. Lisäksi tähän kokonaisuuteen liittyy haasteita palveluihin hakeutumisessa ja niihin sitoutumisessa, jotka taas kytkeytyvät muun muassa elämänhallinnan vaikeuksiin. (Kuusisto & Ekqvist & Kalliomaa-Puha, 2021, 424-425.)

Aiemmassa työikäisiä asiakkaita koskevassa tutkimuksessa psyykinen terveys tai sen horjuminen on noussut suureksi erityisen tuen tarvetta perustelevaksi tekijäksi (Kuusisto & Ekqvist & Kalliomaa-Puha, 2021, 423). Sama havainto nousee tähän raporttiin liittyvän kyselyn vastauksista. Aiemmassa tutkimuksessa nousevat myös sosiaaliset ongelmat kuten asunnottomuus, taloudelliset haasteet tai tukiverkoston puute sekä ongelmien kasautuminen. (Kuusisto & Ekqvist & Kalliomaa-Puha, 2021, 423.) Nämä kaikki nousevat merkittäviksi tekijöiksi myös tämän raportin yhteydessä tehdyssä kyselyssä.

Asiakkaiden erityisen tuen tarvetta kerrottiin vastauksissa tunnistettavan mm. tapaamalla asiakkaita säännöllisesti, tunnistamalla ettei annettu tuki riitä, seuraamalla asiakkaan tilannetta ja vointia, palvelutarpeen arvioinnin yhteydessä, tunnistamalla ettei asiakas saa tai hae tarvitsemiaan palveluja. Yhtenä indikaattorina pidettiin asiakkaan tarvetta monille eri palveluille ja monitoimijaiselle tuelle. Erityisen tuen tarpeen nähtiin myös liittyvän lähtökohtaisesti kaikkiin asiakkaana oleviin henkilöihin.

Asiakkaiden erityisen tuen tarpeen määrittelemistä ammattilaiset kertoivat ohjaavan mm. asiakkaan kykenemättömyys (saamastaan tuesta huolimatta) hakea tai saada hänelle tarpeellisia palveluja sekä muodostaa käsitystä omasta tilanteestaan tai asiakkaan haluttomuus vastaanottaa tukea. Määrittelemistä ohjaa myös asiakkaan tilanteen kriisiytyminen, asiakkaan tarve erityispalveluille tai räätälöidyille ratkaisuille, tarve laajalle tukiverkostolle ja palvelutarpeiden arvioimiselle. Lisäksi mainituksi tulivat yksilöllinen kokonaistilanne, tarve asumisen turvaamiselle, useiden eri (pitkäaikaisten) haasteiden esiintyminen eri elämänalueilla ja vaikeus saada niihin tukea, sekä asiakkaan toimintakyky suhteessa hänen kohtaamiinsa haasteisiin. Yhdessä vastauksessa nousi laissa asetettu vaatimus siitä, että asiakkaalla tulee olla vaikeuksia sekä saada että hakea tarvitsemiaan palveluja, minkä kuvataan vastauksessa olevan työikäisten palveluissa harvinaista.

Useampi vastaaja kuvasi, ettei mikään yksittäinen tekijä tai haaste automaattisesti tarkoita asiakkaan olevan erityisen tuen tarpeessa, vaan kokonaistilanne on ratkaiseva. Määrittelemisen tukena kerrottiin hyödynnettävän palvelutarpeen arviointi -lomaketta sekä muiden ammattilaisten ja toimijoiden tukea. Keskeiseksi kuvattiin asiakkaan kanssa käytävä dialogi sekä yhteinen pohdinta tuen tarpeista ja ratkaisuista. Määrittelemistä kuvattiin tehtävän haastatteluiden kautta mm. aktivointisuunnitelman laatimisen yhteydessä. Sosiaalihuoltolain 3 §:n kerrottiin myös ohjaavan määrittelytyötä, asiakkaan tilannetta kuvataan peilattavan pykälän sisältöön.

Asiakkaan tuen tarvetta kuvattiin toisaalta helposti määriteltäväksi. Erityisen tuen tarvetta nähtiin työikäisten palveluissa olevan toisaalta olevan paljon, toisaalta vähän. Vastauksissa arveltiin osan tuen tarpeista jäävän piiloon. Sosiaalihuoltolain mukaisten ilmoitusten käsittelemisessä ja erityisen tuen tarpeen määrittelemisessä kerrottiin olevan isoja eroja maakunnan sisällä. Vastauksissa nousi esiin myös riittämättömyyden tunnetta sekä se, että erityistä tukea tarvitsevien asiakkaiden tulisi olla sosiaalityöntekijöiden asiakkaina. Erityisen tuen tarpeen määrittelemisen nähtiin olevan keino järjestellä töitä ja resursseja; jos asiakkaita halutaan siirtää sosiaalityöntekijältä sosiaaliohjaajalle, heidät määritellään erityistä tukea tarvitsemattomiksi, ja toisinpäin.

Työikäisten palveluiden ammattilaiset kertoivat saavansa tukea erityisen tuen tarpeen tunnistamiseen tai määrittelemiseen työyhteisöltään tai -tiimiltään (84 %), laista ja sen soveltamisoppaasta (45 %), esihenkilöltään (32 %), kollegoilta työyhteisön ulkopuolelta (26 %) sekä kansalliselta toimijalta

(13 %). Yksittäiset vastaajat kertoivat saavansa tukea myös oppaasta, ohjeesta tai mallinnuksesta sekä muualta, kuten asiakasohjausryhmältä.

Suurin osa (57 %) vastaajista kertoi, ettei heillä ole käytössään työkaluja, menetelmiä tai mittareita asiakkaan erityisen tuen tarpeen tunnistamiseksi tai määrittelemistä tukemaan. Kolmasosalla (33 %) oli kertomansa mukaan jokin työkalu, menetelmä tai mittari käytössään tässä työssä, pieni osa (10 %) ei ole varma asiasta. Käytössä olevina työkaluina, menetelminä tai mittareina mainittiin turvasuunnitelma, Livingskills -mittari, I-ROC, elämäntilanteen kartoitus -työkalu, toteuttamissuunnitelma, dialoginen haastattelu, palvelutarpeen arviointilomake, Kykyviisari -menetelmä, päihteidenkäyttö arvioiva mittari, 3x10D-mittari, asiakkaan kertomus omasta tilanteesta ja toimintakyvystä, tunnekortit sekä sosiaalihuoltolain 3 §.

Vastaajat toivoivat selkeyttä erityisen tuen tarpeen määritelmään, selkeää ohjetta tai mittaria tuen tarpeen määrittelemisen tueksi, selkeää määrittelyä siitä hetkestä, jolloin asiakkaasta tulee erityisen tuen tarpeessa oleva, yhtenäistä ohjeistusta hyvinvointialueelle sekä yhteisiä pelisääntöjä. Yhteinen linjaus nähtiin välttämättömäksi sekä työtä helpottavaksi. Selkeän yhteisen linjan kuvattiin myös voivan vähentää ammattikuntien välistä eripuraa sekä tuovan yhtenäisyyttä hyvin erilaisiin toimintatapoihin, jotka ovat johtuneet mm. kunnissa käytettävissä olevasta resurssista tai ammattilaisista.

Selkeyttä toivottiin myös prosesseihin, mm. siihen kuka on kenenkin asiakas sekä siihen, kuka voi määritellä asiakkaan erityisen tuen tarvetta. Lisäksi huomautettiin riittävästä resursseista, jotta annettuja ohjeistuksia on tosiasiallisesti mahdollista noudattaa (esim. vaatimus siitä, että sosiaalityöntekijä määrittelee asiakkaan erityisen tuen tarpeen). Yhteistä keskustelua aiheesta toivottaisiin olevan mahdollisuus käydä alueen sisällä.

Erityisen tuen tarpeessa olevan asiakkaan tunnistamisen tueksi toivottiin menetelmiä tai työkaluja. Vastauksissa ehdotettiin esimerkiksi listausta asioista tai merkeistä, joiden perusteella asiakkaan voisi päätellä olevan erityisen tuen tarpeessa. Toiveissa mainittiin myös lisäkoulutus aiheesta sekä lain avaamista käytännön tason työtä tukemaan. Toiveissa oli myös riittävästi tarpeisiin vastaavia palveluja ja tukitoimia sekä sujuvaa pääsyä niiden piiriin. Lisäksi toiveissa oli enemmän tarkkuutta sekä aikaa tehdä palvelutarpeen arviointi sekä lisää resursseja palveluiden laadukkaaseen toteuttamiseen.

2.7 Vammaispalvelut

Vammaispalveluita raporttiin liittyvässä kyselyssä kertoi edustavansa yhdeksän vastaajaa (11 %). Vastaajissa oli saman verran sosiaalityöntekijöitä ja sosiaaliohjaajia. Suurin osa vastaajista (56 %) kertoi määrittelevänsä työssään erityisen tuen tarvetta. Loput vastaajat (44 %) eivät määritelleet erityisen tuen tarvetta, tai eivät olleet varmoja asiasta.

Vammaispalveluissa on sosiaalihuoltolain mukaisen erityisen tuen määritelmän lisäksi huomioitava vammaispalvelulain mukainen vaikeavammaisuuden määrittely. Sosiaalihuoltolain soveltamisopas (2017, 26) linjaa selkeästi: ”Vammaispalvelulaissa määritelty vaikeavammaisuus sellaisenaan ole peruste soveltaa sosiaalihuoltolain mukaista erityistä tukea koskevia säännöksiä, sillä vaikeakaan vammaisuus ei välttämättä aiheuta sitä, että henkilön olisi vaikea hakea ja saada palveluja.”

Vammaisten asiakkaiden kohdalla erityisen tuen tarpeen taustalla oli kaikkien vastaajien mukaan kognitiivinen vamma tai sairaus. Suurin osa (78 %) arvioi psyykkisen vamman tai sairauden ja/tai se, ettei asiakas itse kykene hankkimaan tai saamaan tarvitsemaansa apua, olevan yksi tärkeimmistä erityisen tuen tarpeen aiheuttajista vammaispalveluissa. Hieman yli puolet vastaajista (56 %) arvioi somaattisen eli fyysisen vamman tai sairauden olevan yksi pääasiallinen tekijä erityisen tuen

tarpeen taustalla vammaispalveluissa. Lisäksi yleiseksi tuen tarpeen taustalla oleviksi tekijöiksi on vastauksissa nostettu lapsen kasvuolosuhteet (22 %) tai toiminta (22 %), päihteiden ongelmakäyttö (22 %), asumisen haasteet tai asunnottomuus (22 %), taloudelliset haasteet (11 %) sekä akuutti kriisi (11 %).

Kuorelahti ja Volanto (2019, 85) referoivat Lotta Hämeen-Anttila (2018) kuvatessaan, että on olemassa joitakin harvoja riitatilanteita siitä, saako henkilö olla erityisen tuen asiakas. Näitä tilanteita on tulkittu niin, että jos henkilö pystyy ajamaan asiaansa, hän ei ole tällöin erityisen tuen tarpeessa. Hänellä ei ole ”erityisiä vaikeuksia hakea ja saada tarvitsemiaan palveluja”. Asiasta on olemassa mm. Turun hallinto-oikeuden ratkaisu (19.12.2017 17/0759/2), jossa useita sosiaalipalveluja tarvitseva muutoksenhakija oli katsonut olevansa erityisen tuen tarpeessa oleva henkilö. Hallinto-oikeus-ratkaisu oli, että koska henkilö kykeni hakemaan ja sai sosiaalipalveluja oma-aloitteisesti, häntä ei pidetty erityistä tukea tarvitsevana henkilönä. Aina asia ei kuitenkaan ole näin mustavalkoinen (Hämeen-Anttila 2018).

Asiakkaiden erityisen tuen tarvetta kerrottiin vastauksissa tunnistettavan mm. asiakkuuden perusteella, asiakkaan ja läheisten kanssa keskusteltaessa sekä arviointimenetelmiä käyttämällä. Erityisen tuen tarvetta kerrottiin määriteltävän yhdessä kollegoiden tai verkoston kanssa, sekä arvioimalla sitä, onko asiakkaalla erityisiä vaikeuksia saada tai hakea tarvitsemiaan palveluja. Vammaispalveluissa erityisen tuen tarvetta määriteltäessä tulee huomioitavaksi myös aiheellinen kysymys koskien sitä, kuka asiakkaan asiassa lopulta on toimija; asiakas itse vai avustaja. (Kuorelahti & Volanto 2019, 86).

Vammaispalveluiden ammattilaiset kertoivat saavansa tukea erityisen tuen tarpeen tunnistamiseen tai määrittelemiseen työyhteisöltään tai -tiimiltään (100 %), esihenkilöltään (63 %), kollegoilta työyhteisön ulkopuolelta (50 %), laista ja sen soveltamisoppaasta (50 %) sekä oppaasta, ohjeesta tai mallinnuksesta (25 %). Puolet vastaajista kertoi, ettei heillä ole käytössään työkaluja, menetelmiä tai mittareita asiakkaan erityisen tuen tarpeen tunnistamiseksi tai määrittelemistä tukemaan. Osalla (37 %) oli kertomansa mukaan jokin työkalu, menetelmä tai mittari käytössään tässä työssä, osa (13 %) ei ole varma asiasta. Käytössä olevina työkaluina, menetelminä tai mittareina mainitaan ARTO-toimintakykymittari, LARTO-toimintakykymittari lapsille, TOIMI-menetelmä psykososiaalisen toimintakyvyn kuvaamiseen sekä SEO-R -asteikko emotionaalisen kehityksen arvioimiseksi.

Vastaajat toivoivat selkeää linjausta siihen, kuka on erityisen tuen tarpeessa. Määrittelemisen kerrottiin olevan ”harmaalla alueella”, ja rajaukseen toivotaan selkeyttä. Toiveissa olisi selkeä ohje, mittari tai määritelmä. Toiveissa mainittiin myös lisäkoulutus aiheesta.

2.8 Muut

Kyselyssä kysyttiin työskentelyaluetta sosiaalihuollon palvelutehtävä kentällä. Vastaajista yhdeksän (11 %) nimesi annetuista vaihtoehdoista ”Muu, mikä”. Tarkemmin tarkasteltuna vastauksista kävi ilmi, että viisi (6 %) vastaajista työskentelee terveysosiaalityössä ja kaksi (2,5 %) vaativan tuen osamiskeskuksessa (vammaispalvelut). Yksi vastaajista kertoi työskentelevänsä erityistason palveluissa ja yksi vastaaja nuorten 13–22-vuotiaiden parissa. Vastaajista seitsemän kertoi olevansa sosiaalityöntekijöitä ja puolestaan kaksi sosiaaliohjaajia. Näistä yhdeksästä vastaajasta seitsemän kertoi määrittelevänsä työssään erityisen tuen tarvetta. Yksi vastaaja oli sitä mieltä, ettei määrittele ja puolestaan yksi vastaaja ei ollut varma.

”Muu, mikä” -vaihtoehdon valinneissa oli siis mm. terveysosiaalityössä toimivia sosiaalialan ammattilaisia. Terveysosiaalityö onkin tärkeää muistaa yhtenä merkittävänä palveluna sote-palveluista puhuttaessa. Tiekartta 2030 -julkaisussa (Karjalainen & Metteri & Strömberg-Jakka 2019, 56) on

mainittu terveydenhuollon sosiaalityöntekijän tärkeä rooli elämäntilanelähtöisen ja kokonaisvaltaisen tilannearvion varmistamisessa erityisesti silloin, kun kyseessä on erityistä tukea tarvitseva asiakas.

[Perusterveydenhuollon] sosiaalityöntekijä tunnistaa erityistä tukea tarvitsevat asiakkaat ja toimii ”liimana” pirstaleiseen palvelujärjestelmään nähden potilaan tarpeista huolehtimalla.

Henna Määttä (2021)

Vaikka terveysosiaalityö on pääasiassa, ja Satakunnassakin, terveydenhuoltoon kuuluva palvelu, sosiaalihuoltolain mukainen erityisen tuen tarve on siellä arkinen käsite. Tiihonen, Raikisto ja Ritsilä (2019) kertovat terveydenhuollon piirissä olevan paljon erityistä tukea tarvitsevia asiakkaita, joiden tuen tarpeiden varhainen tunnistaminen on tärkeää, jotta ongelmien kasaantumista ja pitkittymistä voitaisiin ehkäistä. On selvitetty, että suurimmalla osalla terveysosiaalityön asiakkaista ei ole asiakkuutta sosiaalihuollossa ennestään (Tiihonen, Raikisto & Ritsilä 2019, 204). Tähän raporttiin liittyvän kyselyn vastauksissa tuotiin ilmi, että psykiatrialla on paljon erityisen tuen tarpeessa olevia asiakkaita, joiden palvelukokonaisuutta koordinoidaan terveysosiaalityöstä. Marika Isonokari-Mannelin (2018, 38) tekemässä tutkielmassa ilmeni, että kaikki aineiston olleet terveysosiaalityön palvelupyynnöt käsittelivät henkilöitä, joilla oli erityisiä vaikeuksia hakea tai saada tarvitsemiaan sosiaali- ja terveyspalveluita. Terveysosiaalityön asiantuntijuutta saatetaan tarvita myös silloin, kun sairastuneella henkilöllä on erityistä tukea tarvitsevia läheisiä (Tiihonen 2022, 9).

Tähän raporttiin liittyvässä kyselyssä tässä muiden, kuin edellisissä luvuissa kuvatuissa palvelutehtävissä toimivien ammattilaisten asiakkaiden ryhmässä erityisen tuen tarpeen taustalla nähtiin yleisesti ottaen hyvin monet eri tekijät. Vastanneiden mukaan (89 %) psyykinen vamma tai sairaus sekä se, ettei asiakas kykene hakemaan tai saamaan tarvitsemaansa apua (78 %) olivat yleisimmin erityisen tuen tarpeen taustalla. Myös sosiaalinen tukiverkottomuus, yksinäisyys ja haavoittavat sosiaaliset suhteet (67 %) sekä kognitiivinen sairaus tai vamma (56 %) nostettiin esiin taustatekijöiksi erityisen tuen tarpeen synnylle.

Vastauksissa kerrottiin, että terveysosiaalityössä asiakkaiden erityisen tuen tarpeen tunnistaminen ja sen määrittelemisen perustuu kirjallisiin potilastietoihin sekä osastolta saatuihin tietoihin. Vastauksissa mainittiin myös osastolla pidetyt moniammatilliset tiimipalaverit sekä potilaan ja hänen mahdollisten omaistensa kanssa käydyt keskustelut osana tiedon tuotantoa. Myös asiakkaan mahdolliset diagnoosit ohjaavat erityisen tuen tarpeen määrittelytyötä. Yhdessä vastauksessa kuvattiin määrittelytyön sisältävän asiakkaan arjen toimintakyvyn kartoitusta, nykyhetken tilannekartoitusta sekä selvitystyötä asiakkaan olemassa olevista tuen ja kuntoutuksen palveluista.

Tiihosen, Raikiston ja Ritsilän (2019) havaintojen mukaan terveysosiaalityössä kohdataan monesti toimintakyvyltään heikossa asemassa olevia ihmisiä ja perheitä, jotka voivat olla kykenemättömiä viemään omia asioitaan eteenpäin sairaudestaan tai uupumuksestaan johtuen. Myös tieto sosiaalipalvelu- ja -turvajärjestelmästä on puutteellista. On huomioitava, että erityisen tuen tarvetta saattaa syntyä sosiaali- ja terveydenhuollon rajapinnoilla liikuttaessa. Kokonaiskäsitys ihmisen tilanteesta, palveluista ja tarpeista jää epätarkaksi, prosessi takeltelee ja ihmisellä saattaa olla vaikeuksia saada palveluja monelta eri sektorilta. Sairaus tai vammautuminen voi vaikeuttaa merkittävästi kykyä hahmottaa palvelujärjestelmää sekä hankkia itselleen palveluja. (Tiihonen, Raikisto, Ritsilä 2019.)

Terveysosiaalityössä ja vaativan tason osaamiskeskuksessa työskentelevät kertoivat saavansa tukea erityisen tuen tarpeen tunnistamiseen tai määrittelemiseen työyhteisöltään tai -tiimiltään (100 %), laista ja sen soveltamisoppaista (88 %) ja esihenkilöltä (25 %). Yksittäisissä vastauksissa

nostettiin lisäksi kollegoilta työyhteisön ulkopuolelta saatu tuki, mentori tai työpaikan perehdyttämisen opas sekä kansalliset toimijat kuten esimerkiksi Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos tai Aluehallintovirasto.

Kolme vastaajista (37,5 %) kertoi, ettei heillä ole käytössään työkaluja, menetelmiä tai mittareita asiakkaan erityisen tuen tarpeen tunnistamiseksi tai sen määrittelemistä tukemaan. Myös kolme vastaajaa (37,5 %) kertoi käyttävänsä jotain työkalua/menetelmää/mittaria arvioidessaan onko asiakkaalla erityisen tuen tarvetta. Käytössä olevina työkaluina, menetelminä tai mittareina mainittiin SOFAS ja WHODAS- arviointimenetelmä terveyden ja toimintarajoitteiden arviointiin, sekä LARTO-toimintakykymittari lapsille ja ARTO- toimintakykymittari. Myös ABAS-3 arviointimenetelmä mainittiin yhdessä vastauksessa mm. kehitysvammaisuuden, neurologisten tai neuropsykiatristen häiriöiden tunnistamisessa käytettävänä kyselylomakkeistona.

Vastaajat toivoivat selkeitä ohjeita, laaja-alaisia kartoituslomakkeita (fyysinen, psyykinen, kielellinen ja valvonta ulottuvuus) sekä muita käytännön työkaluja hyödyttämään potilastyötä. Myös joustavaa yhteistyökykyä ja pitkäkestoista työskentelyä toivottiin. Yhdessä vastauksessa nostettiin edelleen esiin myös se, erikoissairaanhoidossa psykiatrian puolella on paljon erityisen tuen tarpeen asiakkaita, joiden asioissa tehdään yhteistyötä ja ollaan mukana koordinoimassa palveluita asiakkaalle. Kotiin annettavien palveluiden tarve nostettiin myös huomioon.

2.9 Vastaajien esittämät toiveet ja tarpeet

Toiveita esitti 47 vastaajaa. Toiveet olivat luokiteltavissa kolmeen kategoriaan: Aiheen selkeyttämiseen liittyviin, rakenteisiin liittyviin sekä osaamiseen liittyviin toiveisiin. Toiveissa oli sekä hyvin konkreettisia esityksiä että laaja-alaisia ajatuksia aiheesta.

Aiheen selkeyttämiseen liittyvät toiveet olivat ylivoimaisesti yleisin tuotu tarve. Toiveissa oli mm. selkeä ohjeistus, määritelmä tai linjaus siitä, kuka on erityisen tuen tarpeessa. Asiakastyön tueksi toivottiin käytännön työkaluja, kartoituslomakkeita, mittareita sekä uusia menetelmiä. Myös esimerkitapauksia ja konkreettisia kerrottiin tarvittavan. Erityisen tuen tarpeen tunnistamiseen ja määrittelemiseen toivottiin ylipäättään yhtenäisyyttä ja yhteisiä pelisääntöjä. Myös lainsäätäjältä toivottiin selvennystä aiheeseen.

Rakenteisiin liittyvät toiveet –kategoriaan luokiteltiin mm. resursseihin, työn järjestämiseen, ilmapiiriin, olosuhteisiin ja yhteiskunnan ilmiöihin liittyvät kommentit. Näitä olivat mm. toiveet työntekijöiden pysyvyydestä, palvelupolkujen selkeydestä, työolosuhteiden parantumisesta sekä sujuvammasta yhteistyöstä ammattilaisten välillä. Ammattilaisten välinen luottamus ja arvostus tuotiin useammassa vastauksessa esiin; siinä nähtiin olevan parannettavaa. Vastauksissa tuli ilmi myös sosiaaliohjaajien ja -työntekijöiden väliseen työnjakoon liittyvää selkeyttämisen tarvetta. Sosiaalihuoltoa, sosiaalityötä ja sosiaaliohjausta toivottiin monissa vastauksissa resursoitavan nykyistä paremmin.

Osaamiseen liittyvissä toiveissa oli monia konkreettisia ideoita; mm. selkeä tiedote siitä, keneen tulisi olla yhteydessä tunnistessaan erityisen tuen tarpeessa olevan asiakkaan sekä aiheeseen liittyvä koulutuspaketti tulivat mainituiksi. Useassa vastauksessa toivottiin myös mahdollisuuksia yhteiseen keskusteluun aiheesta sekä työyhteisöissä että koko hyvinvointialueen laajuisesti.

3. Suosituksia ja toimenpidesuunnitelma selvityksen pohjalta

Luota itseesi ja ammattitaitoosi sekä sen kehittämiseen. Tämän selvityksen, olemassa olevan aiemman tiedon sekä tämän raportin kirjoittajien työkokemuksen perusteella on selvää, ettei

erityisen tuen tarpeen tunnistaminen tai määrittelyminen ole aina helppoa. Erityisen tuen tarpeen arvioimisen taito on kuin mikä tahansa ammattitaito; se kehittyy, kun ammatillinen osaaminen syvenee. Astuttuamme uuteen organisaatioon ja yhteensovittaessamme monenlaisia toimintatapoja yhteen tarvitsemme vahvistusta tunteelle, että hallitsemme arvioimisen. Samalla voi tulla esiin teemoja, joista tarvitsemme lisää tietoa tai oppia. Esihenkilöllä on tärkeä rooli ammattilaisten ammatillisen itseluottamuksen ja osaamisen vahvistamisen tukemisessa. Huomiota on kiinnitettävä erityisesti uransa alkuvaiheessa olevien ammattilaisten tai erityisen tuen tarvetta työssään vain harvoin arvioivien ammattilaisten tukemiseen.

Jos tarkka kriteeristö olisi luotavissa, se olisi jo tehty. Erityisen tuen tarpeen tunnistamista tai määrittelyä ohjaavan kriteeristön, määritelmän tai muistilistan laatimisessa on sekä hyötyjä että suuria riskejä. On suuri vaara sille, että suuntaa-antavaksi työkaluksi tarkoitettua ohjeesta muodostuukin toimintaa määrittävä kriteeristö. Jos lainsäätäjällä olisi tarkoitettu tarkan määrittelyn olevan olemassa, sellainen olisi epäilemättä valtakunnallisesti luotu. Sosiaalialan työssä kriittinen ja reflektioiva ote on välttämätön, myös tässä asiassa: On oltava jatkuvasti tietoinen ja kriittinen sen suhteen, mikä tekemäämme arviointia ohjaa. Yksilöllisen arvioinnin merkitys on sosiaalihuollossa erityisen suuri, eikä kriteeristöjä ja ohjeita ole helppoa laatia. Jonkinlaiselle suuntaa-antavalle, herättelevälle tai muistin tukena toimivalle ohjeistukselle on kuitenkin tullut tämän raportin kyselyssä esiin suuri tarve, minkä vuoksi asia huomioidaan toimenpidesuunnitelmassa.

Esihenkilön ja kollegoiden tuki sekä avoin keskustelu ovat olennaisia. Erityisen tuen tarpeen arvioimisen ollessa syvää ammattitaitoa vaativaa työtä, ja tilanteiden ollessa sosiaalialalla hyvin moninaisia, ammattilaisen työssään saama tuki nousee merkitykselliseksi. Esihenkilöltä ja kollegoilta työhön saadulla tuella on tärkeä rooli. Erityisen tuen tarpeesta on voitava käydä sekä tapauskohtaisia että yleisiä keskusteluja työyhteisöissä.

Tunnistaminen ja määrittelyminen ei riitä - tarvitaan myös rakenteita. Laki asettaa järjestelmälle monia vaatimuksia erityisen tuen tarpeeseen liittyen. Sen lisäksi, että hiomme erityisen tuen tarpeessa olevien tunnistamista ja määrittelyä, meidän on varmistettava, että se, mitä sen jälkeen tapahtuu, on lain hengen mukaista. Tämä vaatii palveluprosessien tarkastelemista erityisen tuen tarpeessa olevien näkökulmasta. Tarkastelun alle on otettava myös eri ammattilaisten tehtävänjaot tästä näkökulmasta.

Perehdytyksen merkitystä ei voi väheksyä. Perehdyttämisellä on erityisen tuen tarpeessa olevien asiakkaiden arvioimiselle iso merkitys. Satakunnan hyvinvointialueella on rakenteilla perehdyttämistä ohjaavia ja helpottavia toimintatapoja, mm. Intro-ohjelma sekä mentorointimalli. Jonkinlainen palvelutehtäväkohtainen käsikirja erityisen tuen tarpeesta tukisi uuden työntekijän perehtymistä uuden asiakasryhmänsä tarpeiden arvioimiseen, tämä on huomioitu toimenpidesuunnitelmassa.

Toimenpidesuunnitelma:

1. Vahvistetaan sosiaalihuollon esihenkilöiden erityisen tuen tarpeen arvioimiseen sekä arvioimisen tukemiseen liittyvää osaamista. Järjestetään esihenkilöille koulutuksellisia ja/tai työpajamaisia tilaisuuksia aiheen ympärillä palvelutehtäväkohtaisesti ja/tai koko sosiaalihuollon läpileikkaavasti.
2. Kannustetaan työyhteisöjä käsittelemään yhdessä erityisen tuen tarpeen arviointia esihenkilöjohtoisesta. Aihe vaatii yhteistä keskustelua ja yhteisen käsityksen luomista tiimeittäin ja palvelutehtävittäin. Toiveena on, että tiimeissä käytäisiin yhdessä läpi aiheesta tuotettava itseopiskelumateriaali.
3. Kannustetaan vastuualueita tai yksiköitä työstämään yhdessä erityisen tuen tarpeeseen liittyvää lainsäädäntöä ja sen jalkauttamista käytäntöön sekä laatimaan esimerkiksi uusille työntekijöille tukea antavaa käsikirjaa aiheesta. Fasilitointiapua kehittämisprosessin läpiviemiseksi on saatavilla Tulevaisuuden sote-keskus –hankkeen ja Sosiaalialan osaamiskeskus Pikassoksen henkilöstöltä.

4. Luodaan tämän raportin kirjoittajien yhteistyönä erityisen tuen tarpeeseen liittyvää itseopiskelumateriaalia kaikkien ammattilaisten ja tiimien hyödynnettäväksi, mm. koulutusvideo.
5. Erityiseen tukeen ja kirjaamiseen liittyviä kysymyksiä käsitellään syksyllä 2023 palvelutehtävittäin SO sotessa –tilaisuuksissa. Tarkempi aikataulu ja sisältö löytyvät Satainno-tapahtumakalenterista.
6. Laaditaan suunnitelmaa erityisen tuen tarpeeseen liittyvän osaamisen vahvistamiseksi. Pyritään toteuttamaan säännöllisesti esimerkiksi sosiaalipalvelut läpileikkaavaa juridiikkakoulutusta aiheesta sekä tarpeen mukaan palvelutehtäväkohtaisia koulutuksia tästä teemasta.

Lähteet

- Alatalo, Marjo & Miettunen, Nanna & Liukko, Eeva & Kettunen, Natalia & Normia-Ahlsten, Leena (2019) n. Perhetyön ja muun sosiaalihuollon porrasteisuus lapsi- ja perhepalveluissa: Kohti oikein mitoitettua, oikea-aikaista ja koordinoitua tukea. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL). Työpaperi 39/2019. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/139080/URN_ISBN_978-952-302-797-8.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Araneva, Mirjam (2016) Lapsen suojelu: Toteuttaminen ja päätöksenteko: *Käsikirja lapsen asioista päättävälle*. Helsinki: Talenum Pro. https://erepo.uef.fi/bitstream/handle/123456789/23436/urn_isbn_978-952-61-3435-2.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Bardy, Marjatta (2019) Lastensuojelun ytimissä. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/104421/URN_ISBN_978-952-245-853-7.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Hiekka, Eija & Talvensola, Sivi (2019) Keski-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen sosiaaliasiamiehen selvitys vuodelta 2018. https://koskeverkko.fi/wp-content/uploads/2019/04/Sosiaaliasiamiehen_selvitys_2018.pdf
- Hämeen-Anttila, Lotta (2018) Sosiaalihuoltolaki käytännössä. [Video]. Koulutuspäivä 19.4.2018 Jyväskylässä [Viitattu 4.4.2019]. Saatavana: <https://youtu.be/9uHHv52w3Iq> ref. Kuorelahti, Marianna & Volanto, Sinikka (2019) Näkökulmia erityisen tuen tarpeen määrittelyyn. Teoksessa: Zechner, Minna (toim.) (2019) Näkökulmia palvelutarpeen arviointiin. Seinäjoen ammattikorkeakoulun julkaisusarja B. Raportteja ja selvityksiä 144. https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/226365/B144_lowres.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 79-95.
- Isonokari-Mannelin, Marika (2018) Palvelutarpeen arvioinnista käytäntöön. - Palvelutarpeen arvioiminen ja sen toteutuminen erikoissairaanhoidon sosiaalityössä. Pro gradu –tutkielma, Tampereen yliopisto. <https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/104538/1541604674.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Karjalainen Pekka & Metteri Anna & Strömberg-Jakka, Minna (2019) Tiekartta 2030 - Aikuisten parissa tehtävän sosiaalityön tulevaisuus selvitys. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2019:41. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-4076-5>
- Kuusisto, Katja & Kalliomaa-Puha, Laura (2019) Päihdeongelmaisten asiakkaiden asema ja oikeudet – mitä sosiaalihuoltolain uudet välineet tarkoittavat päihdehuollossa? Teoksessa Aini Pehkonen & Taru Kekoni & Katja Kuusisto (toim.) Oikeus päihdehuoltoon. Tampere: Vastapaino, 83–113.
- Kuusisto, Katja & Ekqvist, Eeva & Kalliomaa-Puha, Laura (2021) Erityistä tukea tarvitsevat päihkeitä ongelmallisesti käyttävät asiakkaat sosiaalityöntekijöiden tulkinnoissa. Yhteiskuntapolitiikka 86 (2021):4. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/143080/YP2104_Kuusistoym.pdf?sequence=1&isAll
- Kuorelahti, Marianna & Volanto, Sinikka (2019) Näkökulmia erityisen tuen tarpeen määrittelyyn. Teoksessa: Zechner, Minna (toim.) (2019) Näkökulmia palvelutarpeen arviointiin. Seinäjoen ammattikorkeakoulun julkaisusarja B. Raportteja ja selvityksiä 144, 79-95. https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/226365/B144_lowres.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Liukko, Eeva & Nykänen, Eeva (2019) Sosiaalityön tulevaisuus – sosiaalityö julkisena hallintotehtävänä. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita, 2019:47. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-4091-8>
- Määttä, Henna (2021) Sosiaalityöntekijä perusterveydenhuollossa - näkökulmia integraatioon –esitys. https://innokyla.fi/sites/default/files/2021-06/M%C3%A4%C3%A4tt%C3%A4_verkos-top%C3%A4iv%C3%A4%205.5.21.pdf
- Rossi, Eeva & Soukiala, Tiina & Zechner, Minna (15.10.2021) Voiko ikääntynyt olla erityisen tuen tarpeessa? Sosiaalityön tiedeblogi. <https://sosiaalityontiedeblogi.home.blog/2021/10/15/voiko-ikaantynyt-olla-erityisen-tuen-tarpeessa/>
- Rossi, Eeva & Zechner, Minna & Tiilikainen, Elisa & Pietilä, Ilkka & Seppänen, Marjaana & Kinni Riitta-Liisa & Skaffari Pia & Ruotsalainen Suvi & Soukiala, Tiina & Hirvonen, Jenna & Korpelainen, Anu (2022)

Gerontologinen sosiaalityö etsii paikkaansa muuttuvassa palvelujärjestelmässä. Yhteiskuntapolitiikka 87 (2022):5-6, 579-584. https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/145549/YP2205-6_Rossiym.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Sosiaalihuoltolaki (1301/2014). <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2014/20141301>

Sosiaalihuoltolain soveltamisopas (2017) Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2017:5. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/80391/05_17_Sosiaalihuoltolain%20soveltamisopas.pdf

Talentian ammattieettinen lautakunta (2020) Erityisen tuen tarpeen arvioi sosiaalityöntekijä. Talentian ammattieettisen lautakunnan lausunto. <https://www.talentia.fi/talentia-lehti/erityisen-tuen-tarpeen-arvioi-sosiaalityontekija/>

Talvensaari, Linda-Maria (2018) Lastensuojelua vai erityistä tukea?: Lapsiperheiden palvelutarpeen arviointien perustelujen eroavaisuudet. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-201810303441>

Terveydenhuoltolaki (1326/2010). <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2010/20101326>

Tiihonen, Eija & Raikisto, Kaisu-Leena & Ritsilä, Anu (2019) Monialainen palvelutarpeen arviointi terveyssosiaalityössä. Teoksessa: Zechner, Minna (toim.) (2019) Näkökulmia palvelutarpeen arviointiin. Seinäjoen ammattikorkeakoulun julkaisusarja B. Raportteja ja selvityksiä 144. https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/226365/B144_lowres.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 198-223.

Tiihonen, Eija (2022) Asiantuntijuus psykiatrian sosiaalityössä. Tieteellis-käytännöllinen lopputyö, Lapin yliopisto. <https://www.sosnet.fi/loader.aspx?id=8dfc26c3-1484-4a83-944b-6f101f72244c>

Turun HAO (19.12.2017) Viranhaltijan toimivalta - Erityistä tukea tarvitseva henkilö - Useiden tukitoimien tarve – Sosiaalihuoltolaki. 17/0759/2. https://www.finlex.fi/fi/oikeus/hao/2017/turun_hao20170759

Vanhuspalvelulaki eli Laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveyspalveluista (28.12.2012/980). <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2012/20120980>